

XIX ASR OXIRI -XX ASR BOSHLARIDA BUXORODA MAORIF ISLOHOTLARI VA AN'ANAVIY TA'LIMGA KIRITILGAN O'ZGARISHLAR

*Sobirov Ulug'bek G'ofurovich
Turon Zarmed universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro zaminidagi jadidchilar harakati, Buxorodagi jadidchilikning Turkistondagi boshqa jadidchilik harakatlaridan farqli jihati, ularning jamiyatdagi siyosiy-ijtimoiy hayot, Ismoilbek Gasprinskiyning Buxoro amirligiga tashrifi, jadid ma'rifatparvarlari tomonidan ochilgan yangi usul maktablari, kamsuqum aholi qatlamining hayotini yaxshilash borasidagi olib borgan kurashlari, islohotlari va jadidlarga qarshi harakat qilgan qadimchilar faoliyati, qadimchilarning jadidlarga qarshi kurashlari va tazyiqlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Islohot, Buxorodagi jadidchilik, qadimchilar, ijtimoiy-siyosiy hayot, forsax puli, ulamo, mudarris, usuli jadid, yangi tuzum maktablari.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ И ИЗМЕНЕНИЯ В ТРАДИЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ БУХАРЫ В КОНЦЕ 19 - НАЧАЛЕ 20 ВВ.

*Собиров Улугбек Гофурович
Преподаватель Университета Турон Зармед*

Аннотация: В данной статье джадидистское движение в Бухаре, отличия джадидизма в Бухаре от других джадидских течений в Туркестане, их политическая и общественная жизнь в обществе, визит Исмаилбека Гаспринского в Бухарский эмират, школы нового метода, открытые джадидами обсуждались просветители, их борьба и реформы по улучшению жизни бедного населения и деятельность древних, выступавших против современников, борьба древних против современников и угнетение.

Ключевые слова: Реформа, джадидизма в Бухаре, древние, общественно-политическая жизнь, форсахские деньги, улемы, мударрисы, усули джадиды, школы новой системы.

EDUCATIONAL REFORMS AND CHANGES IN THE TRADITIONAL EDUCATION OF BUKHARA IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES

Sobirov Ulugbek Gofurovich

Lecturer at the University of Turon Zarmed

Annotation: In this article, the Jadid movement in Bukhara, the differences between Jadidism in Bukhara and other Jadid movements in Turkestan, their political and social life in society, the visit of Ismailbek Gasprinsky to the Emirate of Bukhara, the schools of the new method discovered by the Jadids discussed enlighteners, their struggle and reforms to improve life the poor population and the activities of the ancients who opposed their contemporaries, the struggle of the ancients against contemporaries and oppression.

Key words: Reform, Jadidism in Bukhara, ancients, social and political life, Forsakh money, ulema, mudarris, usuli jadids, schools of the new system.

Kirish. Islohot- bu yangilanish, o'zgartirish demakdir! Barcha davrlarda mamlakat markazi bo'lib kelgan Buxoroi sharifda islohot olib borish, yangilash nima uchun kerak degan savol tug'ulishi tabiiy. XX asrning boshlarida Buxoroning ijtimoiy-siyosiy hayotida islohotlar qilinishi kerak va jamiyat uchun zarur bo'lib qoldi. Bu vaqtda yevropa mamlakatlaridagi bo'layotgan ilg'or g'oyalar ta'siri ostida bizning o'lkamizda ham bir guruh kishilar yuzaga chiqa boshladilar. Bu kishilar qatoriga Ahmad Donish, Fayzulla Xo'jayev, Sadridin Ayniy, Mukammal Burxonov, Usmonxo'ja Po'latxo'ja o'gli, Ahmadjon Hamidiy, Abduvohid Munzim, Qori Yo'ldosh Po'latov, Abdurauf Fitrat va yana bir qancha kishilarni kiritishimiz mumkin.

Asosiy qism. Dastlab Buxorodagi jadidchilik harakatiga mudarris va tarixchi olim Marjoniy (1818-1889) G'ijduvonlik domla Fozil, Mo'minxo'ja Vopkandli, mulla Xudoyberdi Baysuniylar rahbarlik qildilar. Ammo qadimiylar bu talab va istaklarga qarshi kurashib Marjoniyni mamlakatdan chetlashtirdilar. U Qozonga borib o'z faoliyatini davom ettirdi. Umuman Buxoroda jadidchilik harakati 1910 yildan boshlab tashkil jihatdan to'liq shakllanib, milliy demokratik tashkilot tusini oldi. Mazkur harakatning namoyondalari: madrasa talabasi Sadridin Ayniy, kichik amaldor Abduvohid Burhonov, savdogarning o'g'li Usmon Xo'jaevlar edilar. 1910 yilda Buxoroda jadidlarning "Tarbiya - atvol" degan yashirin tashkiloti tuzildi. Bu jamiyat yashirin ish olib borib o'zining 28 ta yangi tashkilotidan iborat

bo'lib ular asosan Termiz, Qarshi. Eski Buxoro Kogon va G'ijduvon shaharlarida tashkil topdi, shundan boshlab jadidlar o'zlarini "Yosh buxoroliklar" deb atashgan.

Buxoro amirligida XIX asr boshlaridayoq ta'lim tizimini isloh qilish uchun boshlangan harakatlar, XX asr boshlarida jamiyatlar ko'rinishini oldi. Tarixiy manbalarda taraqqiyparvarlar, ma'rifatparvarlar, Yosh buxoroliklar nomi bilan tilga olingan ulamolarning bu guruhi jamiyatning barcha sohalarining rivojlantirishning yagona yo'li ta'lim tizimi isloh qilish deb bildilar. Bu borada o'z g'oyaviy qarashlarini targ'ib qilish bilan birga amaliy harakatlar ham boshladilar. Islohotchilik harakatini olib borish va o'lkani yuksaltirish yo'lida jadidlar juda ko'p qiyinchilik va mashaqqatlarni boshlaridan kechirdilar. Shu asnoda XX asr boshlarida Rossiya, Eron, Turkiyada kechgan inqilobiy harakatlar ta'siri natijasida ko'hna zaminimizda jadidchilik harakatlari vujudga kela boshladi.

Buxorodagi jadidchilikning Turkistondagi boshqa jadidchilik harakatlaridan farqli jihati bor edi. F.Xo'jayev o'zining "Buxoro inqilobining tarixiga materiallar" nomli kitobida shunday deb yozadi: "Buxoroda jadidchilik harakait boshqa yo'l bilan bordi. Buxoro jadidchiligi dehqonlar va mayda savdogarlarga tushadigan soliq og'irliklarini yengil qilish, hamda soliq ishlarini umumiy tartibga solish to'g'risida ochilgan gapdan boshlab, tadrijiy sur'atda ko'p a'zolar, sho'balar va Buxoro xalqining xar xil tabaqalari orasidagi o'ziga xayrihoh omma bilan birga haqiqiy yashirin jamiyatga aylanib bordi". Bu fikrdan ko'rinib turibdiki Buxoroda jadidchilik harakatining yuzaga kelishiga dehqonlar, mayda savdogarlar, kambag'al xalq to'laydigan soliqlar miqdori ko'pligi hamda soliq ishi betartibliigi turtki bo'lgan. Keyinchalik esa bu harakatga ayrim hukumat mansabdorlari, mahalliy boylar, savdogarlar, ulamolar, mudarris va talabalar ham qo'shilgan. Endilikda harakatning maqsadi kengayib maktab, madrasalarni isloh qilish, dunyoviy fanlarni o'qitishga e'tiborni kuchaytirish kabi ma'rifatparvarlik g'oyalari qo'shilabordi. Jadidchilik harakatining shakillanishi Buxoro amiri Amir Abdulahadxon davriga to'g'ri keladi. O'sha vaqtda Buxoro ulamolari ikki toifaga bo'lingan edilar. Birinchi toifasi Muhammad Ikrom ibn Abussalom Buxoriy (Ikrom Domla) boshchiligidagi taraqqiyparvar ulamolar, ikkinchisi esa har bir yangilikni bidat deb biladigan, jahon fan yutuqlarini o'lkaga kiritishga qarshi bo'lgan mufti Abdurazzoq boshchiligidagi qadimchilar edi.

Bu ikki guruh ulamolari amir tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va yangi usul maktablarini tuzish yuzasidan jiddiy ziddiyatga kelib qoldilar. Ikrom Domla boshchiligidagi ulamolar Buxoro

madrasalaridagi ta'lim dasturlarini yangilash, isloh qilish zarurligini ta'kidlab, jadid maktablarini qo'llab-quvvartilgan bo'lsa, mufti Abdurazzoq, uning o'limidan keyin mulla Qamariddin boshchiligida qadimchilar shariat me'yorlarini xalq turmushida qat'iy saqlash, ruslarning shovinistik siyosati va provaslav missionerlik harakatiga qarshi muhim to'siq deb ta'kidlaganlar. Ammo bularning qancha qarshiligi va urinishlariga qaramay allaqachon Buxoroda yangi usul maktablari ochilib bo'lgan edi.

1893 yil may oyida Ismoilbek Gaspirinskiy Buxoro amirligiga tashrif buyuradi. Ismoilbek ta'til bo'lishiga qaramay, ayrim maktab va madrasalarga borib, o'qitish usullari bilan tanishadi. Madrasalarda arabiy ilmlar va adabiyotdan boshqa fanlar o'qitilmasligidan afsuslanadi. Madrasalardagi ta'lim tizimi haqida: "Oliy madrasalarda diniy ilmlar yuksak saviyada o'qitiladi... O'tmish davrlarda e'tibor qozongan astronomiya, tib, handasa, kimyo va boshqa fanlar keyingi zamonlarda bu yerda unutilib yuborilgan. Umidvormizki, Tehronda, Istanbulda, Misrda, Bombeyda yangidan jonlangan bu tur ilmlar Buxoroyi sharifda ham tirilib qolar"- deb yozadi. Maktab va maorif masalasida Badriddin qozikalon bilan ham uchrashadi va unga —Xo'ja sibyon darsligini sovg'a qiladi. Qozikalon kitob bilan tanishib, amirlik maktablarining aksariyat qismida tahsil tili fors tilida ekanligini, agar darslik fors tiliga tarjima qilinsa, juda foydali ish bo'lishini ta'kidlaydi.

Ismoil Gaspirinskiyning Buxoroga tashrifidan xabar topgan Amir Abdulahadxon uni Shahrisabzga taklif qiladi va ular 1893 yilning 12 iyunida uchrashadilar. Suhbat davomida Ismoilbek jadid maktablarining ahamiyati va Rossiyadagi ta'lim tizimi haqida ma'lumot beradi. Amir Abdulahadxon uning maorif sohasidagi harakatlarini yuqori baholab, tashrifi uchun minnatdorchilik bildiradi. Ismoilbek Gaspirinskiyning Buxoroga tashrifi va Sharq mamlakatlarida maorif sohasida sodir bo'layotgan o'zgarishlar ta'siri ostida Buxoroda jadid maktablari tashkil etila boshlaydi. 1897 yilda Badriddin qozikalonning ruxsati bilan Mulla Jo'raboy Ne'matulloh o'g'li Buxoro shahrida jadid maktabi ochadi. U Xo'jai sibyon darsligini fors tiliga tarjima qilib, 13 nafar bolani o'qitishni boshlaydi. Bu haqda xabar topgan Ismoil Gaspirinskiy ushbu maktabga 10 dona sarmashq va 1000 nusxa alifbo kitobini bosmaxonasidan hadya sifatida bosib berishini aytadi. 1900 yilda ushbu maktabda imtihon o'tkazilgan va uning so'ngida savdogar Mirxon Porso o'g'li maktab va madrasalarda tadriski isloh qilish zarurligi haqida nutq so'zlagan. Oradan biroz vaqt o'tib bu maktab faoliyati to'xtab qolgan. 1907 yilda Badriddin qozikalon ruxsati bilan Nizomiddin Sobitiy Buxoroda, o'z uyida tatar tilida yangi usul maktabini ochgan. Bu maktabda dastlab

10-12 nafar tatar bolalari o'qigan bo'lib, qozonlik Abdurahmon Sa'diy o'qituvchilik qilgan.

1908 yilning bahor faslida Ismoilbek Gaspirinskiy amirlikka ikkinchi bor tashrif buyurib, Amir Abdulahadxon bilan Buxoro shahrida uchrashgan. Bu safargi uchrashuv chog'ida valiahd Sayyid Olimxon bilan ham yaqindan tanishib, uning o'qimishli, rus tilini yaxshi bilishi, dunyoviy ilm-fan va matbuotdan xabardor ekanligiga ishonch hosil qilgan. Shuningdek, jadid maktablarini tashkil etish bo'yicha tatar va buxorolik ma'rifatparvarlar bilan yig'ilish o'tkazgan. Unda mulla Nizom uyidagi maktab uchun hukumatdan alohida joy olish va unda buxorolik bolalar ham tahsil olishiga imkoniyat yaratish to'g'risida qaror qilingan va bu maktabga I. Gaspirinskiyning taklifiga ko'ra, Amir Muzaffarxon sharafiga Muzaffariya nomini berishga kelishib olingan.

Ushbu masalalar yuzasidan Ismoilbek Gaspirinskiy Amir Abdulahadxonga murojaat qilganda, unga ma'qul bo'lgan va jadid maktabi ochishni qo'llabquvvatlagan. Tez orada mulla Nizom uyidagi maktab Xolid Burnashev uyiga ko'chirilgan va bir necha buxorolik bolalargina ushbu maktabga o'qishga qabul qilingan. Nizom Sobitiy maktabida darslar tatar tilida olib borilganligi sababli unda buxorolik bolalarning tahsil olishi qiyinroq kechgan. Shuning uchun 1908 yilning oktabrida Buxoro taraqqiyparvarlaridan Sadriddin Ayniy va Abdulvohid Munzimlar tomonidan aynan buxorolik bolalar uchun tojik tilida tahsil beruvchi jadid maktabi tashkil etilgan. Ushbu maktabda 20-30 Yoshli kishilar uchun kechki o'quv kurslari ham tashkil qilinib, katta Yoshli talabalarga har kuni 2 soatdan dars o'tilgan. Bir yildan so'ng bu maktab o'quvchilari tantanali imtihon topshiradilar. Bu kunni S.Ayniy asarlarida shunday eslaydi- "O'quvchilarning bilimidan ta'sirlangan kekxa ziyoli Bo'riboy afandi ko'ziga yosh olib, majlis ahliga bunday murojaat qildi: "Men Umidvormanki o'n yilgacha Buxoroda inqilob voqea bo'lur, vatan avlodi bu kuni razolat va safolatdan qutulur, esizki, men bu kinni ko'raolmayman, siz yoshlar ko'rasiz. Ming qatla shukurkim ishning boshlanishini ko'rdim". Bundan anglaniladiki jadidlarning yangi usul maktablari o'z maqsadiga asta-sekin erisha boshlagan, yoshlarni o'z atrofiga chorlay olgan edi Qisqa muddatda maktab xalq orasida shuhrat qozongan. Ammo bu xayrli ish ko'p uzoqqa bormadi. Mulla Qamariddin boshchiligida ulamolar bu holatdan norozi bo'lib, jadidlar maktabiga qarshi fitna qo'zg'atishga kirishganlar. Eskilk, qadimchilk tarafdorlari, ulamolar vakili sifatida qushbegidan maktabni yopishni qattiq talab qildilar Vaziyat murakkablashgach, 1909 yil 26 sentabrda Ostonaqul qo'shbegi, qozikalon Baqoxo'ja va Burhoniddin raislar mirzo Abduvohidga maktabning yopilganini rasman e'lon qilganlar. Bu

esa jadidlarning g'ayratini yanada

Maktab yopilgan bo'lsada jadidlarning shijoati zarracha so'ngani yo'q, 1909 yilda Tarbiyai atfoll jamiyatini tuzib, Termiz, Karki, Yangi Buxoro va G'ijduvonda jamiyatning 28 ta shaxobchasini ochganlar. Jamiyat o'z faoliyati davrida quyidagi ishlarni amalga oshirgan: ilmga chanqoq Yoshlarga iqtisodiy va ma'naviy yordam ko'rsatib, Rossiyaning Qozon, Ufa, Boqchasaroy hamda Turkiyaga o'quvchi yuborish masalasiga alohida e'tibor qaratgan;

-Buxoro amirligida gazeta va jurnallar nashr qilinmasa ham jamiyat Rossiyaning musulmon shaharlarida, Turkiya va Eronda nashr qilingan matbuot namunalari bilan buxoroliklarni muntazam tanishtirib borish uchun harakat qilishgan. Rossiya siyosiy agentligining ta'qib va to'siqlariga qaramay, jamiyat a'zolari tomonidan bunday nashrlar amirlikda keng tarqatilgan;

-jamiyat a'zolari o'rinsiz sarf-xarajatlarga, to'y va ma'rakalarda yo'l qo'yiladigan isrofgarchiliklarga qarshi chiqib, bu mablag'larni farzandlar tarbiyasiga, ularni chet ellarda o'qitish uchun sarf qilishga da'vat etganlar.

Bundan tashqari jamiyat homiyligida Mukammaliddin uyida xususiy va yashirin maktab faoliyat yuritib, unda o'ziga yaqin kishilarning bolalari o'qitilgan. Tarbiyai atfol jamiyati o'z matbuot organiga ega bo'lib, tojik tilida —Buxoroyi sharif hamda uning ilovasi sifatida o'zbek tilida —Turon gazetalarini chop etishga muvaffaq bo'lgan.

Amir Abdulahadxon undan keyin Amir Olimxonlarning o'zi ham jamiyat rivoji yo'lida bir qancha islohotlarni amalga oshirganlar. Amir Olimxon 1910-yilning 29-dekabrida ilk farmonini imzoladi. Unga ko'ra yer solig'ini o'ndan bir xissaga kamaytirish, harbiylar maoshini ko'tarish, forsax puli solig'ini tayinlash nazarda tutilgan edi.

Oradan bir yil o'tib amir Olimxon 1911-yil mart oyida ta'limni yanada yaxshilash maqsadida "Ta'lim tog'risida"gi farmonini imzoladi. Bu farmonga ko'ra madrasa talabalariga turli hoshiya darslari o'qitilmasligi, tavsir va hadis rasmiy dars sifatida o'tilishi, vaqfga yig'ilgan pullardan shaharning turli joylarida maktablar qurish va ularga muallimlar tayinlash, muallimlarga vaqfdan tashqari xazinadan yiliga 120so'm maosh tayinlash, tahsil uchun bolalardan pul olmaslik, maktabga bir nozir tayinlash va u har oyda amirga hisobot berib turishi ko'zda tutilgan edi. Buxoro amirligi ham barcha musulmon davlatlari qatorida islomiy davlat edi. Bu esa jamiyatda din peshvolari va ulamlarning mavqei yuqori bo'lishidan dalolat beradi. O'sha vaqtda ulamolar ikki toifaga bo'lingan edilar. Birinchi toifasi Muhammad Ikrom ibn Abussalom Buxoriy (Ikrom Domla) boshchiligidagi taraqqiyparvar

ulamolar, ikkinchisi esa har bir yangilikni bidat deb biladigan, jahon fan yutuqlarini o'lkaga kiritishga qarshi bo'lgan mufti Abdurazzoq boshchiligidagi qadimchilar edi.

Bu ikki guruh ulamolari amir tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va yangi usul maktablarini tuzish yuzasidan jiddiy ziddiyatga kelib qoldilar. Ikrom Domla boshchiligidagi ulamolar Buxoro madrasalaridagi ta'lim dasturlarini yangilash, isloh qilish zarurligini ta'kidlab, jadid maktablarini qo'llab-quvvartlagan bo'lsa, mufti Abdurazzoq, uning o'limidan keyin mulla Qamariddin boshchiligidagi qadimchilar shariat me'yorlarini xalq turmushida qat'iy saqlash, ruslarning shovinistik siyosati va provaslav missionerlik harakatiga qarshi muhim to'siq deb ta'kidlaganlar. Ammo bularning qancha qarshiligi va urinishlariga qaramay allaqachon Buxoroda yangi usul maktablari ochilib bo'lgan edi.

1912 yilda Mirzo Muhiddin bilan Mirzo Siroj Hakim Yangi Buxoro (Kogon)dagi matbuot organi rahbari, yahudiy millatiga mansub Q.L. Levin bilan uchrashib, uni gazeta chiqarishga ko'ndirganlar. Levin bu haqda rus elchixonasiga murojaat qilganda, elchixona xodimlari bilan yaqin aloqadabo'lgan Mirzo Muhiddin: "Buxoro xalqini rus idoralari bilan tanishdirmoq va paxta ekiniga rivoj bermak uchun bir gazeta lozimdir - deb, gazetani chop etishga ruxsat olgan. Gazetaning birinchi soni 1912 yil 11 martda nashr qilinadi. Oradan to'rt oy vaqt o'tib, Buxoro amirligi aholisining ko'pchiligi o'zbeklar bo'lgani uchun 1912 yil 11 iyuldan boshlab, Buxoroi sharifl gazetasi ilovasi Turonl gazetasi nashr qilina boshlaydi. Shunday qilib, haftada to'rt marta fors tilida Buxoroi sharifl, ikki marta o'zbek tilida Turonl gazetasi chiqib boshlaydi. Gazetalar faoliyati 1913 yil 3 yanvarga kelib to'xtab qoladi.

Jadidchilikning shiddat bilan rivojlanishi davlat siyosiy vakillarining va qadimchilik hamda din ulomalarining ishlariga to'sqinlik qila boshladi. Odamlarda yangi tuzum va yangilikka bo'lgan ishtiyoqning kuchayishi bu tabaqa vakillarining ishlarini ancha qiyinlashtirib odamlarni tizginlaridan chiqara boshladi, natijada qadimchilar bilan hukumat vakillari qattiq qarshilik qilishga o'tdilar.

Istanbul dorulfununida tahsil olayotgan Abdurauf Fitrat, Muqimiddin, Sodiq Ashurlar Turkiyada o'qiyotgan vatandosh o'quvchi-talabalarga ham iqtisodiy, ham ma'naviy yordam ko'rsatish, Buxoro va Turkistondan talabalar kelishini ko'paytirish hamda muntazamlashtirish maqsadida-Tarbiyai atfol jamiyatining Istanbuldagi shahobchasini ochib, uni Buxoro ta'mimi maorif jamiyati nomi bilan rasman ro'yxatdan o'tkazadi. Bu haqda Ahmad Zaki Validiy To'g'on quyidagilarni yozadi: "Bu jamiyat Istanbulda bir sho'ba ocharoq, unga 1911 yilda 15 nafar,

1912 yilda 30 nafar talaba yubordi. Bu sho‘ba “Buxoro ta’limi maorif jamiyati” nomi bilan rasmiy bir jamiyat shaklini oldi. 1910 yilda Eron yo‘li bilan Istanbulga kelgan Fitrat ila Muqimiddin va Rusiya yo‘li bilan kelgan Usmonxo‘ja, g‘uljalik Abdulaziz, Sodiq Ashur o‘g‘li bu jamiyatning quruvchilari edi”.

Ushbu jamiyat o‘z faoliyati davomida 60 ga yaqin buxorolik va turkistonlik talabalarga moddiy va ma’naviy yordam ko‘rsatgan.

Buxoro ta’limi maorif jamiyatining tarkibi doimiy va muxbir a’zolaridan iborat bo‘lgan. Jamiyatning bosh organi Kengash bo‘lib, uning 14 kishidan iborat tarkibi doimiy a’zolaridan saylangan. Ular orasidan esa jamiyat raisi tayinlangan. Jamiyatga a’zo bo‘luvchilar har oy 10 piastri miqdorida badal to‘lashi shart bo‘lgan.

Turkiyada tahsil olishni xohlovchi Buxoro va Turkistondagi kambag‘al oilalarning farzandlariga moddiy yordam ko‘rsatish maqsadida ochilgan bu jamiyat - 10 Yoshdan 15 Yoshgacha bo‘lgan sog‘lom bolalarni qabul qilishni shart qilib qo‘ygan.

Jamiyat faol a’zolaridan Hamidxo‘ja Mehriy nafaqat Buxoro va

Turkistonda, balki 1910 yilda Xiva xonligiga ham borib, u yerdagi Yoshlarni Turkiyaga borib tahsil olishga da’vat etgan. Fitrat tomonidan tayyorlangan jamiyat Nizomnomasi 1909 yilda Istanbulning Vazirxon ko‘chasida joylashgan Matin tipografiyasida nashr qilingan. Hujjat 4 bobdan iborat bo‘lib,

1-bob Buxoro ta’limi maorif xayriya jamiyatining asosiy qoidalari,

2-bob Favqulodda yig‘inlar, umumiy yig‘inlar, muntazam yig‘inlar,

3-bob Talabalarni jamiyatga qabul qilish

4-bob Buxoro ta’limi maorif jamiyati xayriyasining xatti-harakatlari deb nomlanadi.

Nizomnomada jamiyat hech qanday siyosiy maqsad ko‘zlamagani, uning asosiy vazifasi Buxoroda ilm tarqatish va maktablar ochish, moddiy imkoniyat doirasida har yili Buxoro va Turkistondan Istanbulga tahsil olish uchun talabalar yuborish ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. Shu bilan birga Istanbulga tahsil olish uchun kelgan talabalar oldiga qo‘yilgan talablar qonuniy jihatdan asoslab qo‘yilgan.

Jumladan, talabalar jamiyat himoyasida bo‘lib, ularning axloqi va boshqa jihatlari nazorat qilinishi, Yevropa madaniyatini ko‘r-ko‘rona qabul qilmaslik, kelgusida o‘z yurtlariga yaxshi mutaxassis bo‘lib qaytishlari va uning istiqboli uchun fidoyi vatanparvar sifatida xizmat qilishlari, o‘qishni tugatgan talabalarning kelajakdagi ish o‘rni jamiyat tomonidan hal etilishi, talaba jamiyat tomonidan chiqarilgan qarorga xilof ish tutmasligi, aks holda unga sarflangan sarf-xarajatlarning undirib olinishi ta’kidlab o‘tilgan. Jadidlar faol amaliy harakat olib

borish bilan birga, g'oya va qarashlarini davriy matbuot nashrlarida va o'z asarlarida ham targ'ib qilib borganlar. Asl kasbi savdogar, tabib bo'lgan taraqqiyparvar Mirzo Sirojiddin Hakim (1877-1914) shular jumlasidandir. Mirzo Sirojiddin Buxoroning Yevropa va Osiyoning bir qator davlatlaridan orqada qolishiga birinchi sabab qilib ilmfanning oqsayotganini ko'rsatsa, ikkinchi sabab qilib iqtisodiy qaramlikni ko'rsatadi va uning salbiy oqibatlarini haqida: "... Butun yer yuzini ular (Ovro'po mustamlakachilari) o'z tasarruflariga olganlar. Biz ularning qo'l ostilariga qolganmiz. Biz iflos ko'cha va bozorlarda yashab kasb qilishimiz va quyosh issiqligida ziroat bilan shug'ullanishimiz kerak va qo'lga kiritilgan boyligimizni ularning sanoatlari evaziga berib, o'zimizni gadoy qilishimiz kerak... Bolalarimiz libosidan boshlab to o'liklarimizning kafanigacha Ovro'podan keladi... Endi biz muhtoj bo'lmay, kim bo'lsin. Ular biz – osiyoliklarning boyliklarini olib ketar ekanlar, boy bo'lmay, kim boy bo'lsin? Axir biz ham ularday odammiz. Biz ham yaxshi uylarda yashashni orzu qilamiz", - deb yozadi.

1915-yilga kelib Buxoroda jadidchilik harakati siyosiylasha boshladi. 1917-yil martda esa Yosh Buxoroliklar markaziy qo'mitasi tashkil qilindi. Abduvohid Burxonov rais, Abdurauf Fitrat kotib, Usmon Xo'jayev xazinachi, Fayzulla Xo'jayev, Ahmadjon Abdusamadov, Ota Xo'jayev, Musa Saidjonovlar qo'mita a'zolari qilib saylandilar. Ular Muvaqqat hukumat va Petrograddagi deputatlarni Rossiya ozodligi bilan tabriklab, Buxoroda islohotlar uchun amirga bosim o'tkazishni so'raydi, ammo bu harakatlar hech qanday natija bermaydi.

Qo'mita vakillaridan F.Xo'jayev, Usmon Xo'jayev hamda Abdurauf Fitrat Muvaqqat hukumatni Buxorodagi ahvoldan boxabar qilish uchun Petrogradga yo'l olishadi. Bu vaqtda elchilar orenburgga borgunlarigacha jadidlar va amirlik o'rtasidagi nizolarni hal qilish uchun Rossiyadan vakillar yuborilgan edi. Vakillar yuborilganini eshitib elchilar ortga qaytadilar. Nihoyat olib borilgan muzokaralar natijasida amir islohot o'tkazishga qaror qiladi, ammo, Nizmiddin Urganjiy bilan qozikalon Burxoniddinlar bu holatga qarshi chiqadilar.

1917-yil 7 aprel kuni qarshiliklar va noroziliklarga qaramay Amir Olimxon islohotlar xususidagi farmonini imzolaydi. Amirning manifest loyihasini esa Rossiyaning amirlikdagi vakili Shulga tayyorlagan edi. Imzolangan farmonga ko'ra: hiroj, zakot va boshqa soliqlarni adolat yuzasidan nazoratga olish, Rossiya bilan savdo-sotiq masalalariga alohida e'tibor berish, foydali ilmlarning taraqqiy etishi uchun shariatga muvofiq chora-tadbirlar ko'rish, majlis saylash, bosmaxona ochish, qamoqda saqlanayotganlarni ozod qilish, amirlik budjetini belgilash kabi masalalar o'rin olgan edi. Bu farmon esa jadidlar harakati,

ularning faoliyatini yaxshilash uchun katta ko'mak edi. Jadidlardan farqli o'laroq qadimchilar vakillari uchun bu islohotlar zarba bo'ldi va ularning harakatga kelishiga turtki bo'ldi. Qadimchi ulamolar o'zlarining juma ma'ruzalarida xalqni jadidlarga qarshi qayray boshladi, ularning qilayotgan ishlari shariat qoidalariga zid ekani, bu ishlar g'ayri diniy ko'rinishlarni keltirib chiqarishini ta'kidlab odamlarni jadidlarga dushman qilib qo'yishdi. Ayni choqda bu oqim vakillari amir huzurida ham jadidlarni tanqid qilib ularni yomon otliqqa chiqara boshladilar. Ularning bu kirdikorlari afsuski besamar ketmadi. Amir buyrug'i bilan jadidlar quvg'inga uhradilar va Yangi Buxoro (hozirgi Kogon) ga qochdilar. 1918-yilda ular ikkinchi marta qirg'in qilindi va amir tomonidan 1000 dan ortiq jadid o'dirilib qolganlari ta'qib qilindi. Ta'qib ostida qolgan jadidlar Samarqand va Toshkent tarafdorlarga borib jon saqladilar. Ammo doimiy quvg'in va ta'qiblar ostida bo'lsalarda islohotchilar, harakat vakillari o'z faoliyatini to'xtatganlari yo'q. Yurt ozodligi va kelajak avlodning istiqboli uchun bu kuchlar harakati keyinchalik ham davom qildi.

Xulosa. Hozirgi istiqbol yillaridagi bo'lgan ulkan islohotlar, yoshlarga oid davlat dasturlari va ta'lim-tarbiyaga qaratilgan yuksak e'tibor doimiy quvg'in va ta'qiblar ostida bo'lsalarda islohotchilar, harakat vakillari o'z faoliyatini to'xtatganlari yo'q. Yurt ozodligi va kelajak avlodning istiqboli uchun bu kuchlar harakati keyinchalik ham davom qildi. qatag'onga uchrab shahid ketgan bobolarimiz, jadidchilarimiz orzu istaklarining ro'yobi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ularning ilmiy me'rosini o'rganish, nomlarini oqlab, kelajak valodlarga yetkazish bizning vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Xo'jayev.F "Buxoro inqilobining tarixiga materiallar", Tosh; "Fan"1997, 63-bet

Ayniy.S Asarlar 8 tomlik; 1-tom; Tosh; "UzSSR davlat badiiy adabiy nashri" 1993. 210-bet

Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Б. 84

Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Б. 86-87

Rajabov.Q "So'nggi mang'it hukmdori" Buxoro mavjlari,2007 43-b

Buxoro ("Vaqt" gazetasidan olingan)// "Tarjimon", 1911y 18 mart.

Makhmudova, D. I., Isabayeva, D. K., & Holikova, M. K. AESTHETIC EDUCATION OF TALENTED STUDENTS IN THE SPIRIT OF NATIONAL PRIDE.

Makhmudova Dilorom Inoyatovna. (2022). IMPORTANCE OF

TEACHING GIFTED STUDENTS IN INCLUSION CLASSROOM. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 9(12), 237–240. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/R2VGH>

Inoyatovna, M. D. . (2022). THE MAIN PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF EDUCATION AND DEVELOPMENT OF GIFTED STUDENTS. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 64–67. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/5046>

Akramov, A. (2021). Psychological mechanisms and determinants of maintaining human health. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).

Akramov, A. (2021). ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЕ С НАСЕЛЕНИЕМ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 8(8).

Akramov, A. (2021). SHARQ ALLOMALARINING MILLIY SPORT O‘YINLARI TO‘G‘RISIDAGI ILMIY FIKR VA QARASHLARI. EDAGOGIK AHORAT, 250.

Shavkatovich, A. A. (2020, December). MORAL EDUCATION IN THE MIND OF THE YOUNG GENERATION PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION.

Ulug‘bek, S. . (2022). MAHMUXO‘JA BEHBUDIYNING PUBLISTISTIK HAYOT YO‘LI. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 76–79. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/5049>

Sobirov Ulug‘bek G‘ofurovich. (2022). PROBLEMS OF EDUCATIONAL POLICY IN BUKHARA IN THE LATE XIX-EARLY XX CENTURY AND THEIR SOLUTIONS. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 9(12), 251–254. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/8NTQW>

Ro‘zimurodovna, M. G. (2022). METHODS FOR ANALYZING THE TEXT OF A WORK OF ART IN ELEMENTARY GRADES. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 60-63.

Bakhodirovna, A. D., & Ruzimurodovna, M. G. Forming Writing Skills in Left-Handed Student stages and Methods of Analyzing the texts of a book in Primary School

Lochinovna, A. M. . (2022). O‘QUVCHILARDA O‘ZBEK MUSIQA FOLKLOR HAQIDAGI TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING VOSITA VA USULLARI. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 51–

54. Retrieved from <http://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/5042>
Bobirovich, N. M. . (2022). ILK O‘SPIRINLIK DAVRIDA SHAXS SHAKLLANISHINING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSLARI VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 68–71. Retrieved from <http://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/5047>

Muhrodbek Bobirovich Nabiyev (2021). ILK O‘SPIRINLIK DAVRIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI. Scientific progress, 2 (6), 1146-1149.

Madina, X. (2023). RANGLARNING INSON RUHIYATIGA TA‘SIRI VA ESTETIK TARBIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI. TA‘LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(1), 296-299.

Madinabonu, S. (2021). BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARINI ADABIY ERTAKLAR YORDAMIDA INSONIY FAZILATLAR RUHIDA TARBIYALASH. In Научно-практическая конференция

Shokirova, M. (2022). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILINI O‘QITISHDA SO‘Z YASOVCHI QO‘SHIMCHALARDAN FOYDALANISH. Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiyalar, (2).

Jahonova Nargiza Yunusovna. (2023). ABOUT GROUPS OF ANALOGUE DOCTORAL MEANINGS APPLIED BY ALISHER NAVAI. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 9(12), 258–261.

Muzafarovna, Y. M. (2022). TIBBIY PEDAGOGIK YO‘NALISH TALABALARIDA MILLIY AN‘ANALAR ASOSIDA BAG‘RIKENGLIKNI RIVOJLANTIRISHGA OID TARIXIY TAJRIBALAR. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 80-84.

Yuldasheva, M. M. (2022). Development of Tolerance in Students of Medical Pedagogical Direction on the Basis of National Traditions. Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT ISSN, 2792-1883.

Kizi, A. A. R. (2022). Problems of Formation of Phonetic Competence of Students.

Shukhratovna, N. M. (2021). Linguodidactic competence as a modern type of teacher’s professional competence.